

ivase uvazovanie o postavení filozofie v súčasnom svete, o jej možnostiach a obmedzeniach, nechce byť sebestačným. Nadväzujeme na to, ako sa uvažuje o filozofických problémoch dnes na Slovensku. Autori týchto textov František Novosád, Dagmar Smreková, Zuzana Paľovičová, Jozef Pauer, Martin Muránsky, Eva Šmolková a Róbert Karul nemajú jednotný názor na traktované problémy, v mnohom, často aj podstatnom sa nezhodujú. Spája ich však povedomie, že filozofia sa musí k problémom súčasného sveta vyjadrovať a že má čo o týchto problémoch povedať.

Táto monografia bola napísaná v rámci projektu „Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti“, ktorý koordinuje Ústav literárnej a umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

FILOZOFIA AKO KULTÚRA REFLEXIE

František Novosád

Ako je to dnes s filozofiou – Filozofia proti mýtu – Polymatia – Boj s chaosom – Zmena orientačných bodov: Bytie a vývoj – Ihrisko a bojisko – Dôvody vojny filozofii – Vojna a disciplína myslenia – Charakter európskej kultúry – Mudrci a učitelia – Tri typy filozofovania – Harmonia a svár spôsobov filozofovania – Ako to vyzerá v našom storočí – Staviteľia systémov – Vedecké obrazy sveta – Analýza a hermeneutika – Koordinácia hodnôt – Dobové konfigurácie – Nároky na filozofiu – Filozofia a veda – Anamnéza a diagnóza súčasného stavu – Prelínanie sa kultúr filozofovania – Ideové formácie – Nesplatené účty – Trápnosť tolerancie – Kultúra zdôvodňovania – Filozof ako strážca rozdielov a hraníc

Ako je to dnes s filozofiou

Ako je vlastne s filozofiou dnes, aké sú jej možnosti, čo môžeme od nej očakávať? Dokáže táto najstarobylejšia z európskych intelektuálnych disciplín obhájiť svoju existenciu aj dnes? Čím sa vlastne filozofi zaoberajú, aké otázky si kladú, ako vidia svoje možnosti a obmedzenia? Na tieto otázky niet jednoduchej odpovede, veď vari v žiadnej inej oblasti poznania nie je dnes tak ťažko sa orientovať, ako práve vo filozofii. Tieto ťažkosti nevyplývajú ani tak zo „zložitosti“ myslenia filozofov, ale skôr z rozmanitosti problémov, ktorými sa zaoberajú, a z rozmanitosti odpovedí, ktoré na to, čo považujú za základné problémy, dávajú. Stačí zájsť do trochu väčšieho knihkupectva a prelistovať tých niekoľko desiatok kníh, ktoré sa dnes u nás predávajú pod titulom „filozofia“, a prekvapí nás ich odlišnosť. Nájde tam diela autorov známych každému aspoň priemerne vzdelanému človeku, nájde tam diela Platóna a Aristotela, Immanuela Kanta a Martina Heideggera, ale aj ezotericke diela zaoberajúce sa „prvými a poslednými vecami človeka“, v ktorých sa jazyk orientálnych mytológií prelína s termínmi odkazujúcimi na najnovšie vedecké teórie, a to všetko ešte doplnené odkazmi na Bibliu a psychoanalýzu. A nájde tam knihy, ktorým neporozumie nikto, kto nemá dôkladnú prípravu v logike a matematike. A ešte tam nájde aj romány, ako je Gaarderov „Sofin svet“, alebo Pirsigovu knihu „Zen a umenie údržby motocyk-

lu“. S podobne pestrou ponukou sa stretneme i v časopisoch, ktoré uverejňujú filozofické úvahy. Na Slovensku v súčasnosti vychádzajú dva filozofické časopisy: mesačník FILOZOFIA, ktorý vychádza od roku 1945, a mladší štvrtročník ORGANON F, ktorý vychádza od roku 1995. Napr. v prvom a druhom čísle FILOZOFIE z roku 1999 nájdeme úvahy o charaktere európskej kultúry, úvahy o hodnotových systémoch v environmentálnej etike, o teológii 20. storočia, úvahy o tom, či je možné chápať ekonomiu ako prírodnú vedu, aké aj úvahy o živote jogína Paramhansu Jóganandu. Je celkom možné, že táto „koexistencia rozdielneho“ na stránkach jedného časopisu je spôsobená tým, že na Slovensku ešte nie je intelektuálny priestor dostatočne diferencovaný, a tak sa na stránkach jedného časopisu stretávajú aj tí, ktorí v iných kultúrach už publikujú oddelene. Tieto, či už zdanlivé alebo skutočné mezaliancie však nie sú ničím, čo by bolo špecifické len pre Slovensko, táto koexistencia rozdielneho je charakteristická pre súčasnú filozofiu ako celok, stačí sa pozrieť na program svetových filozofických kongresov, i tam nájdeme „všetko“: od úvah o Tibetskej knihe mŕtvych až po úvahy o súčasnom stave teórie relativity. Táto „širokospektrálnosť“ preniká dokonca i tam, kde sa jej filozofi chcú programovo vyhnúť. Napr. ORGANON F, druhý slovenský filozofický časopis, chce byť vyhranenejší ako neprieberčivá FILOZOFIA, a preto sa orientuje len na tzv. analytickú tradíciu. Lež i tak tam nájdete široké spektrum úvah: napr. v čísle 20 z roku 1999 nájdeme rozbor Gódelových dôkazov existencie Boha, ako aj analýzy teórie evolúcie z pohľadu filozofie. Teda znovu prekvapujúca tematická rozmanitosť, ktorá tých, ktorí sú zvyknutí na viac „poriadku“ môže zarazit', môže vyvolať dojem, že filozofia je vlastne len iný názov pre myšlienkový chaos.

Čo vlastne spája takéto rozmanité spôsoby uvažovania, že ich zahŕňame do jednej klasifikačnej skupiny: filozofia? Pri hľadaní odpovede na túto otázku sa zrejme musíme vrátiť hlboko do dejín, do obdobia, keď sa filozofia ako osobitná oblasť ľudského myslenia ešte len začína formovať.

Filozofia proti mýtu

Všetci vieme, že filozofia vo vlastnom zmysle slova je vlastne gréckym, resp. starogréckym výtvorom, a že sa objavuje približne okolo roku 600 pred naším letopočtom. Mená prvých filozofov – Táles, Herakleitos, Parmenides, Pytagoras – pozná každý aspoň trochu vzdelanejší človek. Tak isto každý vie, že filozofia sa formovala v zápase s dvoma protivníkmi: na jednej strane zápasila s mýtom ako rozprávaním o pôvode bohov, sveta a ľudí, na druhej strane

sa chcela odlišovať aj od čirej registrácie poznatkov, od polymatie, teda mnohознаlectva. V polemike s mýtom, ktorý – ako sme už spomenuli – je vždy príbehom, pracuje s obrazmi a je rozprávaním o tom, z čoho bohovia, ľudia, zvieratá a veci pochádzajú, sa filozofia utvrdzovala ako nenázorné, zdôvodnené poznanie. Nástrojom, ktorým filozof prekračoval svet zmyslovo prístupného, nástrojom nenázorného poznania, mal byť pojem. Ten mal byť spôsobom prekonania obrazného, zmyslovo-emocionálneho chápania sveta, ktoré je charakteristické tak pre mýtické vnímanie sveta, ako aj pre „mnohознаlectvo“, teda pre zhrňanie a usporadúvanie informácií o svete. Pojem ako nenázorný akt poznania nám mal umožniť prístup k tomu, čo nie je priamo prístupné zmyslovej skúsenosti, čo však tvorí jej základ. Už u prvých filozofov vidíme, že sa radikálne odľudňujú od sveta zmyslov: filozofi chcú hovoriť o tom, čo sa „skrýva“ za javmi. Už Táles dokazuje, že za zmyslovo prístupnou rozmanitosťou materiálneho sveta sa „skrýva“ voda ako základná látka. Najradikálnejšie postupuje týmto smerom Parmenides, ktorý uprel pohybu, vznikaniu, zanikaniu a rozmanitosti, „reálnu existenciu“. Podľa neho reálne existuje len „bytie“, a to ako to, čo je jedno, celé a nemenné. Pokiaľ však ide o základnú tendenciu myslenia, tak Parmenides nie je výnimkou. Je to práve on, ktorý najjasnejšie formuloval stratégiu filozofického uvažovania platnú až do našej súčasnosti: „Nedôveruj zmyslom, nedôveruj tomu, čo sa mení! Hľadaj nemenné!“ S filozoficky zdôvodneným rešpektom ku konkrétnej zmyslovej skúsenosti v jej väzbe na nemenné „podstaty“ sa stretávame až u Aristotela.

Úsilie „dostať sa“ za zmyslovo prístupné (a vytvoriť na to adekvátne prostriedky, teda pojmy) sa tesne spája s dokazovaním. Filozofia, ktorá sa dištancovala od zmyslovo prístupného, od „obrazného“ poznania, musí hľadať iný spôsob „presvedčivosti“ ako názornosť. Tak sa začína klásť dôraz na nevyhnutnú súvislosť myšlienok, na odvodzovanie, na dedukciu, na vytváranie ideálnych modelov. Filozofi začínajú obhajovať názor, že logickosť, myšlienková konzistentnosť je dôležitejšia ako svedectvo zmyslovej skúsenosti.

Polymatia

Zmyslovosť však nevystupovala len v mýticky zhodnotenej podobe. Filozofický prístup sa musel presadiť aj proti skúsenosti, ktorá sa už zriekla mýtického rámcovania a obmedzila sa na rovinu konštatovania a klasifikovania konštatovaného. Usporiadáný súbor konštatácií, polymatia, tiež aspiroval na

poznanie, tiež chcel byť poznaním, ktoré oponovalo mýtu. Mýtus bol rozprávaním, polymafia poznávala „zostavovaním“ zoznamov. Práve proti poznaniu ako „súboru“ zoznamov filozofia kladie poznanie na základe odvodzovania z princípov. Proti polymatii sa tak kládla systematickosť, sústavnosť úsilia o jednotný výklad sveta. To, čo nazývame európskou myšlienkovou tradíciou, sa utváralo v znamení hľadania nových, úspešnejších kombinácií pojmovosti, dôkazu, systematickosti a metodickosti.

Existujú však putá, ktoré sa nedajú pretrhnúť bez toho, aby sme si sami neublížili. Takéto je i puto filozofie a mýtu, pojmu a obrazu. Napriek všetkým pokusom pojmového myslenia oslobodiť sa od obrazného, filozofie zostávajú – i keď často len preto, že sú k nim kritické – viazané na obraznosť, na mýtus, na vzory mýtického myslenia. Filozofický pojem sa stále živí obrazom, predpokladá metaforu, ako systematickosť, odvodzovanie z princípov stále zápasí s rozmanitosťou skutočnosti. Problém vzťahu pojmového a obrazného, princípov a zmyslovo prístupnej rozmanitosti tak zostáva stále otvorený až do súčasnosti. Dokonca sa stretáme aj s názormi, že „objav“ pojmu bol vlastne danajským, dvojznačným darom a že nás pripravil o možnosť chápať svet v jeho rozmanitosti a mnohznačnosti.

Filozofia sa sformovala ako disciplína s vysokými aspiráciami: chce hovoriť o základoch, princípoch, zákonoch, univerzálne platných pravdách, pravidlách, normách. Zmysel tohto úsilia súvisí so zmyslom poznania vôbec, súvisí teda so spôsobom, ako sme vo svete. Neustále sa totiž musíme vyrovnávať s nezrozumiteľnosťou sveta okolo nás, s jeho nedokonalosťou a neurčitou. Tento večný zápas s neurčitou je možný len na pozadí predstavy o usporiadanosti skutočnosti, na pozadí presvedčenia, že skutočnosť je viac poriadkom než chaosom. Filozofia je vlastne kultivovaním, preverovaním predpokladu, že svet je viac poriadkom ako chaosom. Zdokonaľovanie teórií – či už ho chápem ako postupné približovanie sa ku skutočnosti, alebo ako vyradovanie tých teórií, ktoré sa dostanú do rozporu s faktami – má zmysel len vtedy, keď predpokladáme, že skutočnosť je usporiadaná, že je poriadkom.

Jedným z najdôležitejších zámerov filozofie je úsilie vysloviť v pojmoch tento poriadok, teda ten poriadok, ktorý predpokladáme a pociťujeme ako pozadie každého nášho konkrétneho pokusu pochopiť skutočnosť, jednotlivé jej časti, zložky, dimenzie a ako predpoklad každého zmysluplného konania.

Boj s chaosom

Stabilita nášho obrazu sveta, nášho pochopenia „poriadku“ skutočnosti, nie je zabezpečovaná len „vnútornými štruktúrami“ poznania samého, tým, že naše „predstavy“ a pojmy o skutočnosti jej zodpovedajú, resp. tým, že nám umožňujú úspešne sa vo svete orientovať, úspešne konať. Stabilita nášho obrazu sveta je udržiavaná i určitými sociálnymi mechanizmami, a to tými istými, ktorými sa udržuje i stabilita sociálnych štruktúr samotných. Svet sa nám javí ako poriadok tam, kde spoločnosť, v ktorej žijeme, je v poriadku. Historici nám presvedčivo ukázali, nakoniec to poznáme aj z vlastnej skúsenosti, že rozpad sociálnych štruktúr sa prejavuje i na rovine chápania sveta. Na nezrozumiteľnosť sveta človek reaguje strachom a úzkosťou. Spoločenské krízy sú aj existenciálnymi a gnozeologickými krízami, dobami, keď miznú pevné body, podľa ktorých sa väčšina ľudí vo svete orientovala. Ľudí sa masovo zmocňuje bezradnosť, úzkosť, a hľadajú novú orientáciu vo svete. Tak ako topiaci sa chytá i slamky, tak i ten, komu sa rozpadol svet, komu sa sproblematicizovali všetky významové štruktúracie, považuje každý spôsob orientácie za dobrý. I zlá interpretácia sveta, aspoň z psychologického hľadiska, je lepšia než žiadna. I mýtus je lepší než prázdno, chaos, nezrozumiteľnosť. Strachu a úzkosti sa vyhýbame, znovu sa chceme dostať do prehľadného sveta. Obdobie radikálnych sociálnych zmien je vždy zároveň aj obdobím, v ktorom sa „úzkosť“ stala spoločenskou „silou“. Silou, ktorá privoláva mýty, pseudomytológie. Tak je to i dnes u nás: žijeme v dobe ekonomického, morálneho a ideového chaosu, teda v dobe, ktorá praje skôr pseudopoznaniu, pseudovede a pseudofilozofii ako skutočnej vede a skutočnej filozofii.

Zmena orientačných bodov: Bytie a vývoj

Kde však hľadať tieto orientačné body? Podľa Platóna, ktorý nadväzoval na staršiu tradíciu, predovšetkým na Parmenida, filozof sa má zaujímať predovšetkým o to, čo je večné a nemenné, čo nevzniká a nezaniká, čo nie je poznačené časom a priestorom. Filozofovať podľa neho znamenalo učiť sa odpútať od časového a priestorového, odmyšľávať premenlivé a hľadať stále, invariantné, podstatné. Všetko, čo existovalo v čase a v priestore, bolo „nižším“ druhom bytia, skutočným bytím sú len idey, vzory vecí, teda to, čo bolo mimo času a priestoru. Filozofia bola z Platónovho hľadiska, a tohto názoru sa pridržiaval hlavný prúd európskeho myslenia až do 19. storočia, hľadaním podstaty, invariantov, nemenných štruktúr.

Preskočíme teraz stáročia a zastavme sa až na prahu našej súčasnosti. Pre filozofov 19. storočia je charakteristické úsilie vrátiť práva času a priestoru a vývoju. Zmena a pohyb sa už nepovažovali za niečo, čo sa odohrávalo len na „povrchu“, niečo charakteristické pre sféru „javov“, ale začínajú sa považovať za niečo, čo patrí „k podstate“. Predstava o skutočnosti ako sústave podstat, substancii, stáleho a nemenného začína uvoľňovať miesto predstave o skutočnosti ako procese a vývine. Evolúcia a dejiny sa stávajú kľúčovými pojmami v myslení druhej polovice 19. storočia a sú nimi až dodnes. Vývoj dialektického myslenia, evolucionizmus a historizmus možno pochopiť ako fázy v procese rehabilitácie časových dimenzií skutočnosti. Kategória času získava rešpekt i na rovine teórie poznania; dobová podmienenosť, alebo aspoň dočasnosť teórií sa považuje za skutočnosť. I proces poznania sa odohráva v čase a časovú dimenziu poznania musíme explicitne brať do úvahy.

Ihrisko a bojisko

Hovoríme o filozofii ako druhu poznávania. V súčasnosti, a je to tak už aspoň tristo rokov, teda od 17. storočia, reprezentantom poznania sú predovšetkým špeciálne vedy, exaktne a prírodné vedy: matematika, fyzika, biológia, psychológia. Aký je vlastne rozdiel medzi filozofickým poznaním a poznaním, ktoré nám ponúkajú špeciálne vedy?

Názvy jednotlivých vied označujú niečo ako ihrisko, na ktorom sa hrá podľa istých, všeobecne uznávaných pravidiel. Na ihrisku sa striedajú mužstvá, používajú rozličnú taktiku, pravidlá však uznávajú všetci, všetci sa podriaďujú verdiktom rozhodcu, ktorý jediný má – aspoň počas hry – právo vykladať pravidlá, zisťovať, či daný zákrok bol v súlade s pravidlami, alebo nie. Hlavnými nástrojmi rozhodcu sú logika a súlad teórií s faktami. Veda je teda hrou podľa všeobecne uznávaných pravidiel. Tieto pravidlá sa menia, ich zmeny však sú vždy „odsúhlasené“ vedeckým spoločenstvom. Zmena pravidiel je vždy bolestným procesom, nikto z vedcov však nepovažuje za možné, aby súčasne platili dva rozdielne súbory pravidiel.

Vo filozofii je to ináč. Termin filozofia totiž neoznačuje ihrisko, na ktorom sa hrá podľa všeobecne uznávaných pravidiel, ale skôr neurčitý priestor, v ktorom sa hľadajú všeobecne uznávané pravidlá. Preto pripomína skôr bojisko, na ktorom každý bojuje proti každému, kde niet jednoznačne uznávaných pravidiel. Samozrejme, aj vojna má svoje pravidlá, to sú však iné pravidlá ako pravidlá hry. Nie sú to pravidlá, ktoré by boli „vopred dané“, vytvárajú sa až v priebehu vojny. Chýba predovšetkým neutrálny rozhodca, ktorého by rešpektovali všetky bojujú-

ce strany. Vo vojne – ako vieme – je možný nanajvýš sprostredkovateľ. Tak je to i vo vojne filozofii. Vo filozofii teda niet rozhodcu, ktorý by s definitívnou platnosťou rozhodoval o tom, čo je v súlade s pravidlami a čo nie. V dejinách európskej filozofie sa stretávame s niekoľkými pokusmi skončiť s touto „vojnou“ filozofii: túto vojnu chcel skončiť René Descartes tézou, že jediným kritériom pravdy je evidencia rozumu, chcel ju skončiť Immanuel Kant svojou koncepciou kritického filozofie, chcel ju skončiť Edmund Husserl svojou fenomenológiou ako prísnu vedou a chcel ju skončiť aj Ludwig Wittgenstein, keď požadoval, aby sme mlčali o tom, o čom sa nedá jasne a zrozumiteľne hovoriť. Ani jeden z týchto pokusov skončiť s vojnou filozofii nebol úspešný – vojna filozofii pokračuje.

Dôvody vojny filozofii

Tento „vojnový“ charakter filozofie zrejme súvisí s tým, že v nej vždy ide o „základné“ určenia, o základné kategórie, pojmy a metódy, o základné „rozhodnutia“ o povahe bytia, resp. súvisí s tým, že – slovami Immanuela Kanta – „ľudský rozum má zvláštny osud, pokiaľ ide o jeden druh jeho poznatkov: doliehajú naň totiž otázky, ktorých sa nemôže zbaviť, lebo sú mu dané jeho vlastnou povahou, a nemôže na ne odpovedať, pretože presahujú všetky schopnosti ľudského rozumu.“¹ Nech je to už tak alebo onak, vo filozofii niet rozhodcu, ktorého verdikt by všetci uznávali, veď niet ešte stanovených pravidiel, filozofia je predsa „spor o princípy“, „spor o pravidlá“. Podľa H. -G. Gadamera, nestora súčasnej nemeckej filozofie, ktorý odmieta myšlienku, že i vo filozofii by sme mali začať „definíciami“ základných pojmov, „vo filozofii ide však vždy o také veci, kde neexistuje nič, o čom vieme lepšie, odkiaľ by bolo možné určiť, čo menovite mienime.“²

Filozofia teda vždy existuje len ako mnoho vzájomne sa sváriacich filozofií. Tento svár filozofií má však svoju vnútornú „logiku“, nie je to anarchia. Už preto nie, že existujú veľmi prísne kritériá „vstupu“ na toto bojisko. Kto sa chce tejto vojny zúčastniť, musí rešpektovať isté pravidlá, isté kánony myslenia. Filozofia sa teda konštituovala ako disciplína, ako disciplinované myslenie, teda ako myslenie, ktoré rešpektuje isté kritériá, isté pravidlá, istý kánon, ktoré odmieta princíp „všetko je dovolené“. Táto disciplinovanosť znamenala rešpekt pred istým stupňom abstrakcie, pred systematickosťou, metodickosťou a argumentatívnosťou.

¹ KANT, I.: Kritika čistého rozumu. Bratislava, Pravda 1979, s. 31.

² GADAMER, H. G.: Evropa a oikumené. Filosofický časopis, 1/96, s. 93.

Charakter európskej kultúry

Prečo sa však toto bojisko uchováva, prečo ho európska kultúra udržuje už viac ako dva a pol tisíc rokov?

Kant v Predslove k prvému vydaniu Kritiky čistého rozumu píše: „Naša doba je ozajstnou dobou kritiky, ktorej sa musí všetko podriaďovať. Zvyčajne sa jej chce vyhnúť náboženstvo, a to v mene svojej svätosti, a zákonodarstvo v mene svojej majestátnosti. Potom však budia oprávnené podozrenie voči sebe a nemôžu si nárokovať na úprimnú úctu, ktorú rozum priznáva len tomu, čo obstálo pred jeho slobodnou a verejnou skúškou.“³

Keď Kant hovorí o „našej dobe“, tak má na mysli dobu, ktorú dnes nazývame osvietenstvom. V dobe osvietenstva sa však len „zviditeľnila“ jedna zo základných charakteristík európskej kultúry, totiž privilegovanie rozumu v komplexe vzťahov človeka k svetu. Rozum bol už v začiatkoch európskej kultúry chápaný ako orgán poznania, projektovania a posudzovania skutočností. Pripomeňme si začiatky filozofie u Grékov. Už Herakleitos zdôrazňoval: „Ti, čo hovoria rozumne, musia sa opierať o to, čo je všetkým spoločné, tak ako obec o zákon a ešte pevnejšie.“ (22B1, zo Sexta) A je zrejme, že to spoločné poznávame rozumom. Na inom mieste Herakleitos hovorí: „Preto sa treba riadiť spoločným. Ale hoci je logos všetkému spoločný, väčšina ľudí žije tak, akoby mala vlastný úsudok.“ (22B2, zo Sexta) Dokonca i v stredoveku prebieha spor o to, či zákony logiky sú nadriadené vôli Boha. Novovek začína tým, že Descartes rozum vyhlási za jediného arbitra pravdy.

Toto privilegovanie rozumu zrejme súvisí s charakterom európskej kultúry. I keď tu sa možno dostaneme do kruhu: filozofia je tu preto, že európska kultúra je taká, európska kultúra je taká, pretože je tu filozofia.

Pri charakteristike kultúry ako celku však bude lepšie, keď sa nespoľahne na filozofov, mohli by úlohu filozofie preceniť. Spýtajme sa skôr sociológov, opýtajme sa Maxa Webera, iste najvýznamnejšieho sociológa 20 storočia. Podľa neho: „Iba na Západe existuje ‚veda‘ v takom štádiu vývinu, ktoré dnes uznávame za ‚platné‘. Empirické poznatky, úvahy o problémoch sveta a života, veľmi hlboká filozofická i teologická životná múdrosť – hoci systematická teológia sa úplne rozvinula až v kresťanstve ovplyvnenom helenizmom (v islame a niektorých indických sektách sú iba začiatky) – mimoriadne sublimované vedenie a pozorovanie existovali aj inde, predovšetkým v Indii, Číne, Babylone, Egypte. Lenže babylonskej aj každej inej astronómii chýba-

³ KANT, I.: Kritika čistého rozumu. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda, 1979, s. 33.

la – o to je vývin najmä babylonského hvezdárstva udivujúcejší – matematická fundamentácia, ktorú jej dali až Gréci. Indickej geometrii chýbal racionálny ‚dôkaz‘, zasa len produkt helénskeho ducha, ktorý prvý vytvoril aj mechaniku a fyziku. Vysoko vyspelým prírodným vedám v Indii, pokiaľ išlo o pozorovanie, chýbal racionálny experiment, po antických začiatkoch podstatne produkt renesancie, a moderné laboratórium, preto hlavne v Indii chýbal empiricko-technicky vysoko rozvinutej medicíne biologický, a najmä biochemický základ. Racionálna chémia chýbala vo všetkých kultúrnych oblastiach okrem Západu. Vyspelému čínskemu dejepisectvu chýbala thukydídovská pragma. Macchiavelli mal predchodcov v Indii. Ale celému ázijskému učeniu o štáte chýbala systematická podoba aristotelovskej a vôbec racionálne pojmy. Na vytvorenie racionálnej teórie práva, napriek všetkým začiatkom v Indii (škola mimansá), napriek rozsiahlym kódexom najmä v Prednej Ázii a napriek všetkým indickým a ostatným zákonníkom, všade chýbali prísne juristické schémy a myšlienkové formy rímskeho a na ňom vyškoleného západného práva. No a taký výtvor, ako je kanonické právo, poznal iba Západ.“⁴

Keď by sme teda chceli tézu Maxa Webera zhrnúť, tak by sme mohli povedať, že pre európsku intelektuálnu kultúru je charakteristické to, že za skutočné poznanie považujeme len to, ktoré sa pohybuje na linii vyznačenej otázkami, pričom každá odpoveď je prípravou na formulovanie ďalšej otázky. To znamená, že poznanie vždy sleduje rytmus: otázka – odpoveď. Otázky musia systematicky nasledovať za sebou a ako odpoveď môžeme uznať len to, čo je dostatočne zdôvodnené a čo je v súlade s princípmi, na ktorých rozvíjame naše poznanie. Súlad s princípmi sa overuje porovnaním s jasne a zreteľne formulovanými normami. Toto je, samozrejme, ideál, reálny proces poznávania je oveľa rozmazanejší. Dôležité je však to, že proces poznávania je usmerňovaný istými normami.

Tri typy filozofovania

Pravda, do rámca tohto, pre európsku kultúru tak charakteristického racionalizmu, sa zmestí veľmi veľa, dokonca i vzbury proti rozumu. A zmestia sa tam i rozličné koncepcie filozofie, rozličné spôsoby filozofovania. Ved' termín filozofia vlastne vždy označoval aspoň tri rozdielne, i keď vždy vzájomne súvisiace skupiny intelektuálnych aktivít: filozofii išlo o systém kategórií,

⁴ WEBER, M.: K metodológii sociálnych vied. Bratislava 1983, s. 256.

o analýzu základných pojmov a o racionálne zdôvodnenie našich najvyšších hodnôt.

Primárne sa filozofia vždy chápala ako metodické, argumentmi podložené uvažovanie o prvých princípoch, o základných štruktúrach skutočnosti, o kategoriálnych konfiguráciách bytia. Ambície tohto typu filozofovania precízne sformuloval britský matematik a filozof Alfred North Whitehead, keď napísal: „Špekulatívna filozofia je úsilie vybudovať koherentný, logický, vhodný systém všeobecných ideí, z hľadiska ktorých možno každý prvok našej skúsenosti interpretovať... Ideálom špekulatívnej filozofie je, aby sa jej základné pojmy nemuseli abstrahovať jeden od druhého. Inými slovami, ide o predpoklad, že nijaká entita nie je mysliteľná v úplnej abstrakcii od systému univerza a že je úlohou špekulatívnej filozofie vyjadriť túto pravdu.“⁵

Zároveň však, vždy spolu s poznávaním základných štruktúr, filozofi obľahšie analyzovali základné pojmy, ktoré používame pri výklade skutočnosti. Ich cieľom bolo dostať tieto pojmy pod intelektuálnu kontrolu, používať ich s jasným vedomím ich kompetencií. Okrem úlohy poznať a analyzovať to základné sa však termínom filozofia vždy označoval ešte jeden druh intelektuálnej aktivity, totiž hľadanie základnej hodnotovej orientácie vo svete, hľadanie odpovede na otázky zmyslu a významu. Pôvodne odpovede na tieto otázky poskytovalo náboženstvo a robí to tak dodnes, tam však, kde vplyv náboženstva slabol, alebo tam, kde sa náboženstvo muselo presadzovať v prostredí, v ktorom dominuje filozofia a veda, tam sa vždy objavujú i pokusy vypracovať racionálne zdôvodnený svetonázor. Filozofia tu vystupuje ako kompenzácia alebo ako doplnok náboženstva. Podľa Jeana Piageta, významného psychológa a tvorca genetickej epistemológie, vo filozofii „stálo dominantou je celok problémov, ktoré gravitujú okolo zmyslu ľudského života vzhľadom na totalitu reálneho: práve tieto označujeme termínom ‚problémy koordinácie hodnôt‘.“⁶

Harmónia a svár spôsobov filozofovania

Ideálom filozofovania je harmónia, vyváženosť medzi poznávaním kategoriálnych štruktúr, analýzou centrálnych pojmov a navrhovaním hodnotovej orientácie vo svete. Táto rovnováha jestvovala len vo výnimočných dejin-

nych okamihoch, je možné, že sa ju podarilo dosiahnuť len jednému mysliteľovi, a to Aristotelovi. Oveľa častejšie sa stretávame s napätiami a konfliktmi medzi týmito rozdielnymi druhmi intelektuálnych aktivít. Ba dá sa tu nájsť aj istá pravidelnosť. V časoch stability a kontinuity prevláda úsilie poznávať, v dobe rozpadu a diskontinuity sa dostávajú do popredia svetonázorové problémy.

Vlastne až do 19. storočia filozofia je buď poznávaním prvých princípov alebo hľadaním svetonázorovej orientácie. Analytická dimenzia, i keď je temer vždy prítomná, si nekladie nárok na dominantné postavenie, vždy sa chápe ako nástroj, prostriedok, nie ako cieľ. Až v 20. storočí sa analytická tendencia osamostatňuje, chce sa zaobísť bez „metafyziky“, teda bez hľadania základných štruktúr skutočnosti, i bez svetonázorovej orientácie (tá je preda súkromnou záležitosťou jednotlivca, a preto profesori filozofie nemajú čo do nej hovoriť).

Ako to vyzerá v našom storočí

Koniec 19. storočia prináša radikálne zmeny vnútornej štruktúry filozofického vedomia. Tieto zmeny boli zložito štruktúrované, avšak ich hlavnou súčasťou je určite zmena postavenia kritickej, analytickej dimenzie filozofického myslenia. Kritickosť a analytickosť, či už v podobe identifikácie hraníc rozumového poznania, identifikácie závislosti a podmienenosti myslenia, alebo v podobe presného vymedzovania sfér legitímneho používania istých zoskupení pojmov, spochybnila tak poznávacie, ako aj svetonázorové aspirácie filozofie. Na jednej strane spochybnila možnosti „čistého poznania“, poznania výlučne z pojmov, na druhej strane spochybnila možnosti výlučne racionálneho zdôvodnenia hodnotových, svetonázorových orientácií.

Najhoršie je na tom zrejme tá línia myslenia, ktorá sa orientovala na identifikáciu a artikuláciu kategoriálnych štruktúr skutočnosti. Ťažkosť dnešných systematickov nevyplývajú len z toho, že sa nesmierne rozšíril priestor ľudskej skúsenosti, ale predovšetkým z toho, že sa dnes nesmierne zvýšila sebakritickosť myslenia: dnes vieme príliš veľa o svojich podmienenostiach, o svojich väzbách na dobu a kultúru, aby sme mali odvalu priamo hovoriť o tom, aké sú „veci samé“. Napriek celému vejáru podmienenosti si však systematici uvedomujú, že „v skutočnosti však nijaká filozofia nemôže jestvovať bez nejakých základných názorov na súcno“.⁷

⁵ WHITEHEAD, A. N. : Proces a skutočnosť. In: Antológia z diel filozofov. Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencializmus. Bratislava 1969, s. 507.

⁶ PIAGET, J. : Múdrost' a ilúzie filozofie. Pravda, Bratislava 1977, s. 105.

⁷ HARTMANN, N. : Nové cesty ontológie. Pravda, Bratislava 1976, s. 50.

I keď aj tu sa stretávame doslova s heroizmom myslenia. Podľa N. Hartmanna filozofické uvažovanie „predpokladá celú šírku skúsenosti, teda aj každodennú skúsenosť, aj skúsenosť praktického života a vedy. Ba môžeme dodať, že predpokladá i filozofickú skúsenosť, čiže skúsenosť zaznamenanú v dejinách myšlienkovvej práce ľudstva ako dlhý rad pokusov, omylov a sebakorektúr“.⁸

Pri vymenovávaní pokusov systematickej filozofie musíme spomenúť mená Edmunda Husserla, Nicolaia Hartmanna, Alfreda Northa Whiteheada, Nikolaja Onufrejeviča Losského. Možno stojí za to pripomenúť, že tento spôsob filozofovania mal u nás na Slovensku významných reprezentantov: Juraja Cigera, ktorý nadväzuje na descartovsko-heglovskú tradíciu, Vojtecha Filkorna, ktorý nadväzuje na novokantovskú a novoheglovskú tradíciu. Autorom rozsiahleho a dobre premysleného dialektického kategoriálneho systému je Václav Černík. Podobne i myslenie katolíckeho filozofa Jána Letza nadväzuje na tradície systémovej filozofie. V Čechách je autorom dobre premysleného kategoriálneho systému J. L. Fischer.

Treba však hneď povedať, že „kategorialisti“, myslitelia celku, narážajú obyčajne na hluché uši. Každý síce uzná, že to, o čo týmto mysliteľom išlo a ide, je mimoriadne dôležité, že však... Žijeme v rozdrobenom svete, ktorý v dôsledku fragmentácie akoby stratil zmysel pre celok, intelektuálny svet sa decentralizoval, a tak tieto pokusy o vypracovanie teórie kategórií stratili svoje prirodzené prostredie, zostali na okraji intelektuálneho sveta, a diela týchto mysliteľov sa berú viac – menej ako skladisko nápadov, z ktorého si každý berie, čo potrebuje, no pritom sa nik nestará o to, že pôvodne každá myšlienka bola súčasťou istého architektonického celku.

A tu treba spomenúť, že už od konca 19. storočia sa stretávame s pokusmi vybudovať ucelené obrazy sveta na báze jednotlivých vedeckých disciplín a nahradiť tak „špekulatívnu“ teóriu skutočnosti „vedeckou“. V poslednej tretine 19. storočia sa často za základ brala idea evolúcie. Na začiatku 20. storočia fyzika, neskôr kybernetika, teória systémov, synergetika, teória chaosu.

Línia kritiky, ktorú rozvinuli David Hume a Immanuel Kant, sa na prelome 19. a 20. storočia rozdelila na dve: na líniu analýzy a na líniu interpretácie. Na Slovensku ideu filozofie ako analýzy presadzoval už v štyridsiatych rokoch 20. storočia Igor Hrušovský, neskôr, v šesťdesiatych rokoch, sa

⁸ HARTMAN, N. : Nové cesty ontológie. Pravda, Bratislava 1976, s. 64.

týmto smerom vybrali logici a filozofi, ako sú Pavol Cmorej, Ján Šefránek, Augustín Riška, Jozef Vicienik.⁹ Idea kritického myslenia má svoju tradíciu, táto tradícia je živá ešte i dnes v tzv. analytickej filozofii. Súbežne s touto líniou sa však presadila aj línia, ktorá filozofiu chápe nie ako kritiku a analýzu, ale ako teóriu interpretácie. I táto línia našla na Slovensku ohlas, zdá sa však, že citlivejšie na ňu reagovali literármi vecí ako Oskár Čepan a Milan Hamada, a nie profesionálni filozofi.

Kritická, teda analytická a hermeneutická línia sa stáva dominantou filozofického myslenia nášho storočia. Rozvíja sa niekoľkými smermi. V centre jej pozornosti je rozbor spôsobov, ako získavame prístup k bytiu, ako sa utvára naša skúsenosť s vecami, znakmi a inými osobami. Až do začiatku 20. storočia sa kritická línia rozvíjala v znamení teoretizovania o poznaní, t. j. vedecké poznanie sa považovalo za „paradigm“ nášho vzťahu k svetu, človek bol chápaný predovšetkým ako poznávajúca bytosť. V priebehu 20. storočia dochádza k dvom závažným posunom: do centra pozornosti sa dostáva najprv jazyk a neskôr predreflexívne, spontánne spôsoby významovej štrukturácie sveta. Kritická línia prechádza procesom semiotizácie a hermeneutizácie. Témou rozborov sa stáva každodenné prežívanie sveta, naša žitá skúsenosť. Filozofi sa začínajú zaujímať o obrazy sveta obsiahnuté v našom jazyku, o pochopenie sveta, ktoré sa manifestuje v našom každodennom praktickom živote, v našich vzťahoch k iným, v spôsoboch, ako narábame s vecami, ako konáme.

Charakter týchto procesov sa dá ilustrovať na myšlienkovom vývine Ludwiga Wittgensteina. Wittgenstein vychádza z toho, že väčšina problémov, ktoré filozofi riešia, je spôsobená ich vlastným pričinením. Zdrojom problémov je spôsob, ako narábajú so slovami. Slovo nadobúda význam vždy v kontexte, v istej súvislosti nášho konania, našich výrazov a reakcií. Wittgenstein túto súvislosť nazýva jazykovou hrou. Každá takáto relatívne uzavretá súvislosť obsahuje zároveň aj kritériá adekvátnosti použitia slov: keď sa na ulici spýtam, koľko je hodín, tak neočakávam, že odpoveď bude zahŕňať aj údaje o zlomkoch sekúnd, ba dokonca už sekundy sú tu pre „presnosť“ odpovede irelevantné.

Filozof je vlastne ten, kto trvá na tom, že odpoveď na túto otázku by mala obsahovať údaje aj o zlomkoch sekúnd. Tým sa síce zdanlivo podriaďuje

⁹ Vari najväčšie úsilie o udomácnenie tohto spôsobu myslenia na Slovensku vyvinul Pavol Cmorej, zakladateľ a šéfredaktor časopisu Organon F.

„vnútornej“ logike jazykovej hry, v skutočnosti ju však znemožňuje tým, že ju rozmontováva na jednotlivé súčiastky. Hra však „funguje“ len ako celok. Každá jazyková hra je takýmto celkom.

Formálne svoju základnú námietku voči filozofii Wittgenstein formulujú tak, že filozofi vraj „vyberajú“ slová z obvyčajného používania a potom si trápia s dôsledkami svojho postupu. Totiž slovo „vybrané“ z obvyčajného používania sa stáva „záhadným“, prestávame ho „plne“ chápať.

Možno je to naozaj tak. Slová ako „byť“, „vedieť“, „konať“ používame v každodennom živote bez problémov. Pre filozofov tieto slová obsahujú temer nedešifrovateľné tajomstvá. Analytické myslenie nám má pomôcť zbaviť tieto pojmy „záhadnosti“.

Koordinácia hodnôt

Aj tretia línia, ktorej ide o hľadanie svetonázorovej orientácie, má u nás pozoruhodných reprezentantov. Táto koncepcia filozofie je nepochybne veľmi blízka Teodorovi Múnzovi a Elene Várošovej. Temer v čistej podobe tento spôsob filozofovania reprezentoval Svätopluk Štúr. Myslitelia, ktorí za základnú úlohu filozofie považujú koordináciu hodnôt, reagujú predovšetkým na problémy kladené premenlivosťou súčasného sveta, politikou, vedou. Pozrime sa aspoň na niekoľko skupín svetonázorových problémov, ktoré so sebou prináša vývoj modernej vedy.

Z etického hľadiska je moderná veda „nehanebná“. Keď ide o poznanie, tak zabúda na všetky pravidlá slušnosti. Niet v nej ostychu, hanblivosti. Neřešpektuje nijaké tajomstvo. Tu vidíme zásadný rozdiel medzi konaním a poznaním. Vždy viem, že isté veci nesmiem robiť. Vo vzťahu k organickej prírode nepociťujeme temer nijaké obmedzenia, vo vzťahu k organickej prírode sa však už ohlasuje vedomie istých obmedzení, tu už viem, že si isté veci nemôžem dovoliť, resp. že by som si ich nemal dovoliť.

Vedomie hraníc dovoleného je zreteľne prítomné vo vzťahu k človeku. Toto vedomie hranice dovoleného je prítomné aj tam, kde ju prekračujem – ku krutosti patrí vedomie, že som krutý, že ubližujem.

Vo vede však vedomia hraníc niet. Pre vedca je všetko dovolené, všetko sa môže stať „objektom“ skúmania. Prienik vedy do konania znamená i zníženie „prahu“ hodnotovej citlivosti. Stráca sa povedomie, že o istých záležitostiach sa nesmiem vyjadrovať „objektívne“. Tento problém je mimoriadne živý v psychológii. Tam najzreteľnejšie narážame na hranice objektívovateľnosti.

Prelínanie sa kultúr filozofovania

Filozofia ako taká bola vždy „kozmpolitickou“ záležitosťou: filozofi hovorili ako „funkcionári ľudstva“. Zároveň sú však štýly filozofovania až prekvapujúco tesne viazané na kultúrne okruhy, či dokonca na „národné“ spôsoby videnia sveta. Aspoň donedávna to tak bolo a i v rámci západnej filozofie sa zreteľne – až do začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia – od seba zreteľne odlišoval „nemecký“ typ filozofovania od „francúzskeho“ a ten zasa od „anglosaského“. Samozrejme, tieto typy alebo štýly filozofovania sa nerozvíjali izolovane, vždy tu bolo vzájomné ovplyvňovanie, výmena inšpirácií, a všetky tieto štýly filozofovania sa rozvíjali na spoločnom pozadí syntézy antických a judaisticko-kresťanských ideových motívov. Napriek všetkým týmto vzájomnostiam sa však tieto štýly filozofovania vždy od seba odlišovali, nespĺyvali, i keď často sa miešali. A k tomu ešte, už oddávna je zrejme, že to najzaujímavejšie sa dialo v zóne stretania sa rôznych myšlienkových inšpirácií. Nemecká klasická filozofia sa utvárala „spracovávaním“ francúzskych a britských myšlienkových podnetov, tak isto i na počiatku britskej analytickej tradície stoja Gottlob Frege a Bernard Bolzano... a v konštatovaní heterogenit inšpirácií významných filozofických iniciatív by sme ešte dlho mohli pokračovať. V súčasnosti vidíme, že tieto kultúry filozofovania sa začínajú prelínať.

Ideové formácie

Je niečo, čo charakterizuje súčasnú filozofiu ako celok? Doba poznamenáva všetko. Koexistencia, i keď sa nesie v znamení konfliktov, vyúsťuje do vzájomného tvarovania sa. Tak ako historik umenia dokáže podľa istých znakov datovať obraz alebo sochu, to isté vie aj literárny historik a vie to aj historik filozofie. Ak v minulosti filozofia bola „dcérou času“, tak je ňou zrejme aj dnes.

Traduje sa heglovská charakteristika filozofie ako doby vyjadrenej v myšlienke. Táto téza sa dá interpretovať aspoň dvoma odlišnými spôsobmi. Prvá interpretácia považuje za východisko pochopenia filozofie dobu. Doba (jej ekonomické, sociálne, politické pomery) je kľúčom k filozofii. Druhá interpretácia postupuje od filozofie k dobe. Keď chcem pochopiť dobu, musím pochopiť jej filozofiu, veď práve vo filozofii doba odhaľuje svoje „sny“, svoje základné zámery.

Typickými charakteristikami súčasného filozofovania sú:

- rozbor spôsobov, ako získavame prístup ku skutočnosti, analýza úlohy znakových systémov a rôznych kultúrnych „kódov“ pri utváraní našich vzťahov k svetu (semiotizácia a hermeneutizácia myslenia);
- reflexia konkrétneho: filozofi si začínajú všímať konkrétny žitý svet;
- dialogickosť a kooperatívnosť: tak vo vnútri filozofie, ako aj vo vzťahu k iným formám duchovnej aktivity.

Nesplatené účty

Dnes často na verejnosti počujeme negatívne vyjadrenia o filozofii, vraj nie je taká, ako by mala byť. Každý vie, aká by filozofia mala byť, len filozofi nie sú schopní urobiť filozofiu takou, akou by mala byť. Sú isté otázky, ktorých sa nemôžeme zbaviť, potrebujeme predsa vedieť, čo je skutočnosť, čo je pravda, čo je hodnota. Na tieto otázky filozofi musia odpovedať.

To nie sú len teoretické otázky: to vždy boli, a dnes osobitne naliehavo, sú to aj praktické otázky. Keď napríklad zostavujeme učebné plány v školách, tak v pozadí je vždy istá filozofická koncepcia sveta. Rozhodnutia o štruktúre štátneho rozpočtu tiež predpokladajú istú koncepciu spoločnosti, istú filozofiu jej vývoja. Práve tak systémy sociálneho zabezpečenia vychádzajú z istého „obrazu človeka“. Za každou poisťovacou schémou je istá koncepcia života, jeho rizík a možností. A moderná medicína je plná problémov, pri riešení ktorých sa nedá vyhnúť filozofickým úvahám, stačí, keď si spomenieme na interrupcie, eutanáziu, transplantácie...

Pre súčasnosť je charakteristické, že mimoriadne rastie napätie medzi možným a dovoleným. Pri stanovení hranice medzi možným a dovoleným sa však už dnes nemôžeme spoliehať na tradíciu, nemôžeme sa odvolať ani na autoritu. Formulovanie noriem je dnes výsostne filozofická záležitosť. To platí dokonca i pre vedu, práve v nej sme neustále nútení klásť si otázky vzťahu medzi možným a dovoleným. Nemôžeme sa teda pri artikulácii noriem vyhnúť filozofii. Do akej miery a s akým nárokom filozofia môže vystupovať ako normotvorná disciplína, to však stále zostáva otvorenou otázkou.

Aké sú však možnosti filozofie pri debatách o morálnych dilemách súčasnosti? Dokážu filozofi sformulovať kritériá, ktoré by umožnili rozhodovanie sa v týchto kritických, krízových situáciách, alebo je úlohou filozofa len „moderovať“ diskusie medzi právnikmi, vedcami, kňazmi, teda odborníkmi?

V značnej časti súčasnej filozofie existuje tendencia posunúť sa do roviny moderátora, prekladateľa, sprostredkovateľa. Je to iste dôležitá úloha, veď naozaj sú konflikty, ktoré sa nedajú riešiť bez sprostredkovateľa, moderátorov (moderátor vlastne znamená zmierovateľ), tlmočníkov. Konflikty súčasného sveta sú takej povahy, že bez „odborníkov na chápanie“ sa nezaobídeme. Vieme, prečo je to tak, nemôžeme však úlohu filozofie obmedziť len na akt sprostredkovania, moderovania. Znamenalo by to rezignáciu na pôvodné poslanstvo filozofie. Dejiny filozofie nemôžu skončiť v postoji: všetci máte pravdu, ide len o to, aby ste sa lepšie vzájomne chápali. Filozofia musí mať odvahu na formulovanie vlastného stanoviska.

Treba však povedať, že relativizmus, ktorý sa dnes považuje za základnú charakteristiku súčasnej filozofie, sa často iba deklaruje. V skutočnosti si filozofi máločo odpúšťajú, polemiky medzi nimi sa odohrávajú s plnou vážnosťou a hĺbkou a ide v nich o „pravdu“, a nie o predvádzanie odlišností.

A keby sa aj filozofi sami dali na „hry“, prestali brať sami seba vážne, i tak by sa asi sotva niečo vyriešilo. Problém je totiž v tom, že nikto filozofii nedovolí zrieknuť sa jej úlohy vyjadrovať sa k základným problémom súčasnosti. Predsa nikto nedovolí, aby sa filozofi dostali do privilegovanej pozície: debatujte, my vás potom interpretujeme. Ak filozofi neurobia filozofiu na odbornej úrovni, tak namiesto nich nastúpia pseudofilozofi, ezoterici, falošní proroci, mýtotvorcovia.

Sú však otázky, na ktoré musíme mať odpoveď. Keď ich nedajú filozofi, tak sa ujmú slova pseudofilozofi. Žijeme v dobách pseudofilozofie, pseudonáboženstva, pseudovedy. To je reakcia na prílišnú skromnosť tých, ktorí by sa k týmto veciam mali vyjadrovať.

Kultúra zdôvodňovania

V modernej spoločnosti však už temer niet ničoho implicitného, ničoho samozrejmeho. Tradičná spoločnosť je založená na tom, že normy sú implicitné, inštinktívne vieme, čo máme robiť, inštinktívne rešpektujeme hranicu medzi možným a dovoleným. Pre našu kultúru však „vek nevinnosti“ už dávno skončil, skončil vlastne Sokratom, teda dosť dávno. Presne túto „stratu nevinnosti“ opísal Hegel. Povedané jeho slovami, „len čo vnikla do mravného sveta reflexia, človeku už nestačí, aby poslúchal zákony ako autoritu a vonkajškovú nevyhnutnosť. Človek hľadá uspokojenie sám v sebe. Chce

sa presvedčiť svojou reflexiou, čo je pre neho záväzná, čo je účelom a ako má konať v zmysle tohto účelu“.¹⁰

Táto skutočnosť má však aj svoju odvrátenú stránku. A aj tú presne sformuloval Hegel, keď konštatoval: „Nie je potrebné, aby človek príliš pokročil vo svojom vzdelaní, ak má nájsť i pre to najhoršie konanie dobré dôvody. Všetko zlo, ktoré ľudia spôsobili už od Adama, ospravedlňovali dobrými dôvodmi.“¹¹

Nepomôžeme si však, žijeme v kultúre, ktorá svoju identitu stavia na zdôvodňovaní. Európan nemá „inštinktívnu múdrosť“, je to bytosť zdôvodňujúca, ospravedlňujúca sa, dokazujúca. Celá inštitucionálna štruktúra modernej spoločnosti je usporiadaná tak, že „programuje“ jednotlivca tak, aby vedel zdôvodniť svoje konanie. Dnes sme v situácii, že platí len to, čo je explicitné, čo je zdôvodnené. Implicitné bolo rozbité, dnes už niet samozrejmostí, nehovoriac už o tom, že dnes sme konfrontovaní s problémami, ktoré nemajú dejinný precedens, nemáme si totiž pri ich riešení odkiaľ brať vzor. Preto musíme nahlas uvažovať o tom, či ten alebo onen zákrok je dovolený alebo nie, či tá alebo oná finančná operácia je v súlade s „duchom zákonov“, alebo nie je. Na čom sa však zakladajú kompetencie filozofa, keď sa vyjadruje o týchto otázkach?

Filozof ako strážca rozdielov a hraníc

Filozof predsa má za sebou tradíciu, dejiny myslenia. Je uchovávateľom tradície explicitnosti, tradície kladenia otázok. Filozofi musia mať jasno. Filozof nakoniec nemusí vedieť, čo je pravdivé a čo nie, čo je dobré a čo zlé, čo je škaredé a čo krásne, je však tým, kto by si mal vždy uvedomovať rozdiel medzi pravdou a nepravdou, zlom a dobrom. Mal by však mať odvahu povedať: toto je iné. Filozofom je ten, kto povie: podľa tých a tých kritérií toto je veda, toto už veda nie je. Toto je umenie, to už je pseudoumenie. Toto je náboženstvo, to je už pseudonáboženstvo. Nemáme presné kritériá, a tie kritériá, ktoré používame, môžu byť spochybnené, ale dané kritériá hovoria o tom, že je rozdiel medzi týmito dvoma druhmi aktivity. Rozlišovanie by malo byť prítomné vo filozofických reflexiách súčasnosti. Podľa Václava Bělohradského: „Európska tradícia je teda vymedzená touto pamäťou rozdielu medzi obrazom a skutočnosťou, ktorý v každodennom

¹⁰ HEGEL, G., W. F.: Dějiny filosofie 2. Praha, Academia 1965, s. 11.

¹¹ HEGEL, G. W. F.: Dějiny filosofie 2. Praha, Academia 1965, s. 19.

ruchu strácame akoby z očí, ale ktorý sa vždy znovu vracia do nášho života, presadzuje sa ako nepotlačiteľný základ našej vlastnej totožnosti a dôstojnosti, na ktorý nikdy nesmieme zabudnúť alebo sa ho zriecť v prospech nejakej autority a jej obrazov o skutočnosti... Pamäť rozdielu medzi obrazom a skutočnosťou je tak najpôvodnejším určením človeka v európskej tradícii.“¹² Úlohy byť strážcom rozdielov a hraníc sa filozofia nemôže vzdať, vzdala by sa totiž svojej identity.

¹² BĚLOHRADSKÝ, V.: Myslet zeleň světa. Praha, Mladá fronta 1991, s. 9.